

Chlapci hledající svou identitu

Otakar Fleischmann

Katedra psychologie PF UJEP v Ústí nad Labem

Za současných podmínek se ve vývoji chlapců a dívek uplatňují zejména pedagogicko-psychologická východiska. Iniciativy pro gender orientované rozdíly ve školách jsou datovány do raného začátku devadesátých let 20. století, nicméně se příliš nerozvíjely, přinejmenším co se následného směru týče. Analýzy učebnic ukazují, že učebnice v současnosti užívané pro výuku cizích jazyků po textové a vizuální stránce odrážejí tradiční koncepty rolí mužů a žen. Neúplné rodiny a ženy v oblasti výchovy a vzdělávání, zejména na základních školách, nabízejí chlapcům malou možnost identifikovat se s mužskými gender rolemi.

Tato studie je rozdělena do následujících oblastí:

1. Absence chlapecké pedagogiky v České republice
2. Gender- specifické zaměření v České republice: tělesná výchova a dílny
3. Vybrané aspekty vývoje gender identity- psychologická východiska
4. Ženy a muži v českých učebnicích- některé poznatky nanalýzy učebnic
5. Mužská identita a její specifikum
6. Současné trendy

Návrhy pro další nezávislou studii daného tématu

Bibliografie a seznam zdrojů

1. Historický vývoj chlapecké pedagogiky v České republice

Co se pedagogiky zaměřené specificky na chlapce týče, nejsou zaznamenány výraznější trendy rozdílného přístupu k chlapcům. Historie v českých zemích je téměř identická s historií a přístupy v Německu a Rakousku.

2. Úkoly, obsah a cíle genderspecifického uspořádání

Nelze konkrétně hovořit o specifickém gender uspořádání v České republice, a to vzhledem k tomu, že zde zatím toto uspořádání není realizováno.

Jisté tendence o toto uspořádání je možno zaznamenat u různých organizací věnujících se problematice gender. Jejich cílem je například zohlednit rozdílnost mužů a žen v oblasti vzdělávání tím, že prosazují rozdílné maturitní otázky pro studenty muže a studentky ženy.

3. Vybrané aspekty rozvoje pohlavní identity

Vývoj chlapců a dívek je v základních rysech podobný. Co se týče rozdílů mezi chlapci a dívkami, některé byly potvrzeny, jiné se projevují jako jisté odlišné tendence.

Určité rozdíly se projevují již v novorozeneckém věku, a to zejména **v pohybové aktivitě**. Jak uvádí Feldman et al. (1980, in.: Langmeier, Krejčířová, 1998), chlapci jsou v tomto věku pohybově aktivnější, tráví více času v bdělém stavu a mají větší svalovou sílu. Dívky jsou drobnější, avšak v průměru zdravější a vývojově vyspělejší, mají lepší pohybovou koordinaci.

Odlišnosti se u chlapců a dívek objevily i ve vývoji **řeči**. Dívky ve věku 11- 13 let podávají většinou lepší výkony v testech verbálních schopností. Ve stejném věku naopak chlapci vykazují lepší vizuálně prostorovou představivost. V kognitivních schopnostech, jako je paměť, usuzování, řešení problémů, se chlapci od dívek neliší.

Rozdíly se projevují i ve **školním prospěchu**. Prospěch dívek, které dosahují školní zralosti dříve, bývá v prvních třídách lepší. Chlapci naproti tomu častěji předčí dívky v některých předmětech (např. matematika a předměty technického rázu) ve vyšších třídách, zejména na středních a vysokých školách.

Co se **sociálního chování** týče, nejvýrazněji se podle mínění některých odborníků projevují rozdíly v míře agresivity, a to, jak prokazují antropologické výzkumy, ve všech sledovaných kulturách. Hierarchie dominance u chlapců, kteří si obvykle hrají ve větších skupinách (4- 5), je výraznější než u děvčat, která preferují hry v menší skupině (2- 3). Hra chlapců bývá také rušnější. Chlapci více běhají, porážejí se, aplikují více silových prvků, hry jsou častěji konstruktivní. Pokud jsou při hře porušena pravidla, chlapci mají tendenci vyjednávat, mnohdy poměrně bouřlivě. Hra dívek bývá klidnější a zahrnuje více vzájemnou péči. Jejich hry jsou různorodější, častěji jsou napodobovány různé modely a jejich chování. Pokud jsou porušena pravidla hry, dívky mají tendenci nevyjednávat a hru ukončit.

Významný rozdíl se objevil v zájmu o malé děti, kde zájem dívek je větší a snaží se malé děti (kojence) konejšit. Chlapci jsou vůči malým dětem spíše agresivní.

Mnohé rozdíly a rozdílné tendence mezi chlapci a dívkami jsou nesporně **biologicky podmíněné**. Je však třeba zdůraznit, že rozvoj všech psychických funkcí je vždy formován také **výchovou, vzděláním a celým sociálním prostředím**. Většina nalezených rozdílů je v raném věku nevýrazná. Zřetelnější rozdíly se projevují v předškolním věku a postupně sílí. Není to dáno pouze biologickou maturací, ale zejména silícím socializačním tlakem (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Jistě je možno souhlasit s výše uvedenými autory a jejich nástínem rozdílů mezi chlapci a děvčaty. Dovolujeme si polemizovat s tezí, že chlapci projevují oproti děvčatům zvýšenou agresi. Zdá se, že co se uplatňování míry a četnosti agrese týče, rozdíl mezi pohlavími není nikterak významný. Patrný rozdíl se objevuje ve formě agrese. U chlapců převažuje viditelnější forma- agrese fyzická a přímá. Naproti tomu děvčata preferují agresi verbální a nepřímou (pomluvy, intriky apod.).

Co se **identity** jedince týče, můžeme ji charakterizovat jako:

- pocit vlastní totožnosti, který je založený na prožívání vlastní kontinuity a vlastních jedinečných kombinací osobnostních vlastností a typického chování;
- ztotožnění se jedince se svými životními rolemi a sociálními pozicemi;
- prožívání příslušnosti k větším či menším společenským celkům, prožívání hodnot dané členské sociální skupiny (Frankovský, 2003).

Osobní identita, rozvoj vědomí jedinečnosti (autonomie), posilování skupinové identity (zkušenost skupinové sounáležitosti) a podpora zážitku sebedisciplíny (seberegulace) patří mezi základní výchovné úkoly v procesu **socializace a výchovy**. Tento proces je přitom chápán jako proces individuální konstrukce vlastní osobnosti (Štech, 2000). Identita se formuje v procesu začleňování se jedince do společnosti, kdy si jedinec osvojuje a zvnitřňuje společenské normy, hodnoty ideje apod. Jak již bylo výše uvedeno, v tomto procesu hrají roli nejen **biologické předpoklady** jedince, ale rovněž **sociální tlak okolí, společenské očekávání spjaté s výkonem příslušných rolí**.

Společenská očekávání vůči chlapcům a vůči dívkám se přitom stále ještě liší. Rodiče, vrstevníci, učitelé, ale také média a různé sociální instituce očekávají odlišné vlastnosti a chování od dívek a od chlapců. Z toho důvodu jsou dívky i chlapci od dětství vedeni k tomu, aby očekávání okolí naplňovali. Jsou v tomto směru formováni. V důsledku toho se do určité míry liší životní styl dívek a chlapců. Jejich zájmy, mimoškolní aktivity či vzdělávací ambice často vykazují rozdíly.

Socializační tlak začíná působit od okamžiku narození. Dítě je v závislosti na pohlaví jinak popisováno a vedeno. Chlapcům se například dostává více pohybové, dívkám řečové stimulace. Rozdílně jsou také interpretovány projevy dítěte. Například pláč dítěte bývá u chlapců chápán více jako projev vzteku, u dívek jako projev strachu. Pláč děvčat je pro rodiče „přijatelnější“ reakcí na nepohodu než pláč chlapců. Pokud pláčou dívky, mají rodiče snahu je utěšovat, ale pokud pláčou chlapci a pláč není vyhodnocen jako projev vzteku, rodiče mají tendenci pláč ignorovat nebo, zejména otcové, bagatelizovat chlapecký pláč výroky typu „Chlapi nepláčou.“

Rozdílně jsou dětem vybírány hračky. Chlapcům jsou vybírány hračky častěji agresivního rázu (zbraně), dívkám panenky a kočárky. Rodiče, zejména otcové, si hrají bouřlivěji s chlapci než s dívkami.

Co se trestání týče, rodiče, opět zejména otcové, trestají přísněji chlapce a pociťují větší rozpaky, pokud mají trestat dívky. Otcové zauímají autoritativnější postoj ve výchově chlapců než dívek. Matky stimulují více verbálně dívky než chlapce, ale tento rozdíl je menší než v rozdíl v chování otců, kteří více rozlišují obě pohlaví.

Vidíme, že v naší kultuře je **socializační tlak výraznější ve vztahu k chlapcům**. Rodiče lépe akceptují chlapecké chování dívek. Občas jim i nějakou chlapeckou hračku pořídí (např. autíčko), respektují širší okruh aktivit dívek. Dívčí chování chlapců je méně akceptováno a tolerováno, zejména pak otci a chlapci vrstevníky.

Pokud bychom sledovali rozdíly v chování dospělých k dětem, pak větší rozdíly nalezneme u mužů. V neúplných rodinách, kde chlapec vyrůstá pouze s matkou, nalezneme častěji méně chlapeckého chování. Pokud absence muže- otce není kompenzována jiným mužským modelem (např. strýcem, dědečkem apod.), a to jak pozitivním tak negativním, chlapci jsou mnohdy odkázáni na modely nereálné- filmové hrdinové, postavy v počítačových hrách atd.

Podobná tendence se vyskytuje v dětských zařízeních a školách. **Školní realita je silně ovlivněna genderem**. Vychovatelé a učitelé již od jeslí nevědomě přistupují rozdílně ke chlapcům a dívkám. Například v jednom roce života dítěte nebyl zjištěn rozdíl mezi chlapci a děvčaty v asertivním chování- dítě si bere hračky, tahá se o ně apod. Na takovéto projevy však vychovatelky v jeslích reagují pouze tehdy, jestliže je pozorovaly u chlapců, kde jsou tyto projevy posuzovány spíše jako agrese. U dívek měly tendenci tyto projevy ignorovat.

Dále se ukazuje, že vyučující mají tendenci během vyučování komunikovat především s chlapci. Častěji chlapce vyvolávají a snaží se je vtáhnout do výuky, neboť, dle jejich názoru, potřebují usměrnit jejich chování a eliminovat kázeňské prohřešky. Dívky, které jsou z hlediska chování posuzovány jako méně problémové, pak zůstávají stranou zájmu učitelů a postupně si osvojují pasivnější postavení.

Jako pasivnější a méně nadané jsou dívky ve srovnání s chlapci vnímány zejména v předmětech, jako je matematika, fyzika, chemie atd., které jsou obecně považovány za tradičně mužské. Učitelé očekávají v těchto předmětech vyšší úspěšnost chlapců než dívek, což může vést k tomu, že tomuto očekávání přizpůsobují své chování, v rámci kterého vlastně vytvářejí jiný prostor pro projevení schopností u chlapců a jiný u dívek. V případě předmětů s humanitní orientací (např. občanská výchova, hudební výchova, ...) jsou rozdíly méně jednoznačné. Avšak i zde se objevuje tendence k nižší aktivitě dívek ve vyučování, a to zejména v prostředí koedukovaných kolektivů a v období adolescence.

Jisté rozdíly se objevují také v oblasti **sebevědomí**. Dívky podléhají ve větší míře než chlapci strachu ze svého selhání, z neúspěchu, a v důsledku toho často nedokáží reálně odhadnout své schopnosti. Sebepodceňování u dívek vede mnohdy k tomu, že rezignují u úkolů, které vyžadují neznámé, nové, nenaučené postupy. Chlapci naproti tomu podobné úkoly vnímají spíše jako osobní výzvu. Je to dáno i tím, že dívky jsou sice více než chlapci chváleny za to, že jsou hodné a klidné, avšak více kárány za chyby v úkolech. Ty jsou u děvčat spíše připisovány

jejich neschopnosti zvládnout těžší úkoly. Tím se u dívek snáze vytváří postoj zvaný „learned helplessness“. Znamená to, že se posiluje sklon dívek častěji se vzdávat a mít pocit, že zátěžové situace nemají pod svou kontrolou. K chlapcům je přístup opačný. Ti jsou méně káráni za chyby v úkolech a častěji za rušivé projevy (např. pobíhání, vykřikování, rvačky). Chyby v úkolech jsou u chlapců připisovány jejich nezájmu či lenosti (mohl by být lepší, kdyby jen chtěl).

Případné rozdíly v rozvoji dílčích schopností je tedy možno vysvětlit i rozdílným výkonem určitých rolí a činností z hlediska očekávání a vhodnosti příslušnosti k určitému pohlaví. Pokud je daná činnost či role označena jako vhodná pro vlastní pohlaví, výkon v konkrétním úkole roste. Naproti tomu, pokud je označena jako pro vlastní pohlaví nevhodná, výkon klesá.

Vrámcí rozvoji identity si děti **rozdílnost pohlaví** uvědomují poměrně brzy. Již tříleté děti rozlišují chlapecké a dívčí hračky, čtyřleté „mužské a ženské“ barvy, pětileté dokonce pro pohlaví typické povahové vlastnosti (Langmeier, Krejčířová, 1998; <http://www.ceremat.cz/novamaturita/>).

Postřednictvím působení socializačních činitelů **mikroprostředí**- např. rodiče, sourozenci, učitelé, vrstevníci, **mezoprostředí**- vztahy mezi činiteli mikroprostředí, **exoprostředí**- profese rodičů, vliv města či venkova a **makroprostředí**- kultura, ideologie (Helus, 1992) si děti na základě očekávání okolí vytvářejí představu, jak se chová muž a jaké má vlastnosti, jak se chová žena a jaké vlastnosti přísluší jí. Aby naplnily očekávání okolí, děti se snaží tuto představu svým chováním naplnit.

S propracováním vlastní identity v období dospívání roste i vědomí vlastního pohlaví a zároveň vědomá snaha chovat se očekávaným způsobem. V procesu socializace tak probíhá osvojení **generových rolí**. Gender je přitom možné chápat jako utvářený soubor vlastností, chování, zájmů, vzhledových charakteristik apod., které jsou v určité společnosti, kultuře a čase spojovány s obrazem muže a ženy (<http://www.esf-kvalita1.cz/gender.php>). Tím je dána i jistá variabilita pojetí muže a ženy.

Vrátíme-li se zpět do školního prostředí, a to s ohledem na **výskyt specifických předmětů ve výuce a rozdílů v chlapeckých a dívčích kurzech**, velmi zřetelně zde vystupovala problematika zohlednění rozdílnosti pohlaví zhruba do počátku 90. let, a to například ve dvou případech rozdílné výuky na základních školách, konkrétně na druhém stupni.

O pátého, někdy šestého ročníku základní školy se žáci dělili podle pohlaví v následujících předmětech:

Tělesná výchova.

Hlavním důvodem pro dělení skupin podle pohlaví bylo zejména zohlednění diferenciac tělesného vývoje v období dospívání. Chlapci se zaměřovali zejména na silové sporty, děvčata na gymnastiku.

Pracovní vyučování.

U chlapců byl předmět orientován na technické práce, například práce s různými materiály (kov, dřevo) a realizace výrobků z těchto materiálů.

Děvčata procházela v rámci pracovního vyučování kurzem vaření.

Tato diferenciaci v sobě odrážela rozdílnost pojetí rolí obou pohlaví. U chlapců, respektive mužů, se očekávala schopnost technického, respektive instrumentálního zabezpečení rodiny, u děvčat, respektive žen, spíše emocionální zabezpečení rodiny a kultivace rodinného prostředí (vaření, nákup, úklid apod.).

Tyto tradiční modely jsou v současnosti spíše ojedinělým jevem a difference v pojetí obou rolí stále více mizí. Pozitivum tohoto jevu je v eliminaci diskriminace v oblasti šance volby rolí muži i ženami a možnostmi jejich realizace. Na druhou stranu se objevuje určitá zmatenost v pojetí rolí a tím i problémy ve výkonu rolí. Vytrácí se pocit odpovědnosti za výkon příslušné role. Některé úkony v rámci příslušné role jsou vykonávány paralelně, jiné vykonávány nejsou. Například sledujeme zvyšující se kompetence při výkonu instrumentální role u žen, což je bezesporu pozitivním jevem, avšak role emocionálního vůdce rodiny, který saturuje především emocionální a sociální potřeby členů rodiny jako významné sociální skupiny a kultivuje rodinné prostředí, vykonávána není, nebo je vykonávána dysfunkčně. Ne všichni muži jsou schopni a hlavně ochotni tuto roli přijmout.

V průběhu 90. let se od dělení v oblasti pracovního vyučování postupně upouštělo a hlavním důvodem k tomuto kroku, dle sdělení ředitelů škol, byl nedostatek financí na adekvátní zabezpečení této výuky.

Přestože ve školní praxi není jasně určeno a definováno genderspecifické uspořádání žáků, studenti pedagogických fakult, budoucí učitelé, jsou v rámci vývojové psychologie seznamováni s odlišnostmi vývoje chlapců a děvčat.

4. Mužská identita v její zvláštnosti

Zachování výraznějších rozdílů znamená uplatňování rozdílných přístupů v procesu socializace. Tyto rozdíly v přístupu jsou však více a více smazávány, a to zejména z důvodu rostoucího počtu rodin, kde absentuje otec. Chlapci jsou pak zřetelněji pod vlivem žen- v rodině (matka), ve školce (převažují učitelky ženy), na základní škole (převažují učitelky ženy). Je tedy možno říci, že chlapci do značné míry postrádají adekvátní pozitivní mužské modely k imitaci, popřípadě k identifikaci. Absence mužských modelů rovněž komplikuje stanovení konkrétního předpisu role muže. A pokud není jasný předpis, výkon role bývá sporný. Obtížné je proto formování mužské identity na jiné než biologické bázi.

Navzdory těmto pesimistickým slovům je možno konstatovat jistou přetrvávající tendenci. V rámci průzkumu u studentů učitelství mužů se objevují výpovědi odrážející následující znaky mužské identity:

- jsem ten, kdo dobývá (území, domov, kariéru, rodinu) a chrání (dobyté).

5. Tendence vývoje

V České republice je v posledních letech zřetelný nárůst zájmu o gender problematiku, kdy gender je stále častěji užívanou sociální kategorií, ke které jsou vázány připisované či očekávané sociální role, chování, ale i předsudky, stereotypy, hodnocení a sebehodnocení, představy o tom, co je a co není pro muže nebo ženu vhodné a správné (<http://www.demografie.info/>).

Vzhledem k rozvoji multikulturní společnosti v České republice můžeme očekávat nejen výzkumy v oblasti nároků a předpisů na roli muže a ženy, ale také vymezování shod a diferencí mezi odlišnými sociálními skupinami uvnitř společnosti, mezi odlišnými společnostmi a kulturami.

Návrhy na další nezávislou studii daného tématu

1. Pokusit se objevit „identifikační modely“, které by byly funkční v rámci socializačního procesu.
2. S ohledem na „sociální roli chlapců“ ve společnosti. Co společnost očekává ode mne jako chlapce a co dívky očekávají od chlapců?
3. Co jsou cíle chlapců v jejich budoucích životech a jaká jsou jejich očekávání a perspektivy z jejich úhlu pohledu? Vypracovat návrh pro výzkum a realizovat plánovaný výzkum (v rámci článku, diplomové práce, disertace apod.)
4. Porovnat sdělení v kapitole 3 s trendy popsány v PISA-, TIMSS-, PIRLS- Studies. Analyzovat východisko s ohledem na chlapce a dívky a pokusit se najít vysvětlení pro možné diskrepance.
5. Uvedená analýza učebního textu se týkala tradičního modelů rolí. Analyzovat slovní zásobu minimálně 3 knih s ohledem na vyobrazení muže a ženy.

Zdroje:

- Frankovský, M. (2003). Posudzovanie identity k makrosociálnym útvarom. In.: I. Čermák, M. ebíčková, P. Macek (Eds.), Agrese, identita, osobnost. Psychologický ústav AV Brno: AN Tišnov, 215- 248.
- Helus, Z. (1992). Sociální psychologie pro učitele I. 1. vydání. Praha: Karolinum.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998). Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing.
- Štech, S. (2000). Jedinec, socializace, výchova. In.: P. Macek, M. Šafářová (Eds.), Integrativní nkce osobnosti. Brno: Masarykova universita, 83- 88.

<http://www.esf-kvalita1.cz/gender.php>

http://www.cermat.cz/novamaturita/vyzkumneprojekty/gender_OSZ/01_co_je_gender.php

http://www.demografie.info/?cz_gender=&PHPSESSID=dccb9f08e8cd6c53567572514dcb43d1